

ביאורים

לאחר שהסביר הרמב"ם את אומרת לשונו של הקנאי, הוא פונה כעת לשלול את טענתו שלפיה יהודי המסתיר דתו מחמת אונס נחשב גוי, רשע ופסול לעדות.

ראשית הוא מביא שתי דוגמאות מגדולי ישראל שהסתירו את יהדותם - ר' מאיר שעשה עצמו כאוכל חזיר, ור' אליעזר שדיבר דברים שהתפרשו אצל המינים כדברי כפירה. ישנם מצבים בחיים שבהם אי אפשר ללכת בדרך הישרה והפשוטה. נתבע מאיתנו לאזן בין אידאליים גדולים שמתנגשים, ולמצוא את הנתבי הנכון לפסוע בו, גם אם זה נתיב עקלקל ומפוקל.

מצד אחד, אין ספק שמסירות הנפש על רצונו של ה' היא אבן יסוד באמונת ישראל. כל חיינו אנו מצווים 'ובכל נפשך - אפילו הוא נוטל את נפשך' [ברכות נד.], ועקדת יצחק היא נר לרגלנו. מאידך, הציווי 'וחי בהם' [ויקרא יח, ה] מצווה אותנו לקדש את שם ה' דווקא בחיים, גם כאשר זה בא על חשבון קיום מצוות.

מהו האיזון הנכון? הרמב"ם ילמדנו זאת בהמשך האיגרת, אך העיקרון הוא שאין לקנא קנאות אוטומטית ומוחלטת, בלא התבוננות ושימת לב. דרושה ראייה עמוקה שחודרת את השטחיות, ואינה רואה רק את הצד החיצוני ומשווה בין חוטא מרצון לאונס.

במקרה שבו עוסק הרמב"ם אין צורך למסור את הנפש, כפי שיפרט בהמשך. **רצון ה' במצב זה הוא לקדש את שם ה' דווקא בחיים.** זהו רצונו.

שנית, מביא הרמב"ם שתי דוגמאות שבהם גזרו גזרות על ישראל ומנעו מהם לקיים תורה ומצוות. בשתי הדוגמאות לא מציינו שה' או חז"ל כינו את ישראל שבדורות ההם גויים או רשעים. כאשר ישראל לא מקיימים מצוות מתוך אונס אין זה דומה כלל לעברה מרצון. 'רחמנא לבא בעי' - עיקר רצונו של ה' הוא שנרומם את רצונו, ואילו החטא באונס אינו מבטא רצון שלילי אלא מציאות חיצונית קשה. ייתכן אף מצב שבו יהודי יבצע עברה מתוך אונס, ובכל זאת ייקרא 'צדיק גמור'.

הרחבות

• מי שלא מוסר את נפשו על קידוש השם - אינו רשע

הם עשו לפניהם, אף אני אעשה לפניהם בימי המן. נבוכדנצר הרשע גזר שמי שלא ישתחוה לפסל ייהרג. במצב כזה חובה על כל יהודי למסור את נפשו להריגה ולא לעבוד עבודה זרה. ואם "נהרג ולא עבר הרי זה קידש את השם כדניאל חנניה מישאל ועזריה... ואלו הן הרוגי מלכות שאין מעלה על מעלתן" [רמב"ם הלכות יסודי התורה ה, ד]. לעומת זאת אם "עבר מפני האונס ולא נהרג, לא היטיב לעשות והוא מחלל שם שמים באונס... ולא נקרא פושע ולא רשע ולא פסול לעדות... אלא שהוא לא קיים מצות קידוש השם" [איגרת השמד לקמן (ראה יום כג כסלו)], וכעין זה בהלכות יסודי התורה שם].

בדורו של נבוכדנצר רוב העם השתחוה לפסל, ורק חנניה, מישאל ועזריה קידשו את השם ומסרו את נפשם. הגמרא אומרת שכעונש על כך שעם ישראל חיללו את שם ה' ולא מסרו את נפשם, נגזרה עליהם מיתה בימי המן. אולם כשם שבלבם האמינו עם ישראל בה' ורק כלפי חוץ עבדו עבודה זרה, כך גם הקב"ה לא התכוון באמת להמית את עם ישראל בימי המן, אלא הגזירה הייתה רק כלפי חוץ ומלכתחילה עמדה להתבטל [מגילה יב.]. **המהרש"א** מסביר שסיבת הגזירה הייתה כדי "לייראם שראויים לכליה, שידאגו שיעשו תשובה על ידי כך" [מהרש"א אידושי אגדות, מגילה יב.]. מדברי המהרש"א אנו לומדים שה' אינו מעניש את עם ישראל כנקמה על חטאיהם, אלא גוזר עליהם גזירות כדי לעורר אותם להיטיב את מעשיהם ולחזור בתשובה.

דברי הרמב"ם והמהרש"א מבוססים על ההנחה שהפסל שעשה נבוכדנצר היה עבודה זרה, ולכן עם ישראל היו חייבים למסור את נפשם. אולם לדעת התוספות הפסל לא היה עבודה זרה אלא רק אנדרטת כבוד למלך. לכן עם ישראל לא היו מצווים כלל למסור את נפשם, וחנניה, מישאל ועזריה נהגו במנהג חסידות [תוספות, עבודה זרה ג.]. על פי שיטתם אי אפשר להביא ראיה מדורו של נבוכדנצר לכך שאדם שמתחווה לפסל וליבו לשמים אינו נקרא רשע, כיוון שלדעתם פסל זה לא היה עבודה זרה.

ומהמפרסם גם כן, שר' מאיר נתפס בעת שמד מהשמדות שנהרגו בהם חכמי ישראל, ואמרו לו מכיריו: הלא אתה מאיר? ואמר: איני. אמרו לו: אם כן - אכל מזה, והיה לפנייהם חזיר, ואמר להם: אכל ברצון, והראה בעצמו כאלו אוכל, ולא אכל, כמו שאמרו, עליהם השלום. ואין ספק שר' מאיר אצל זה הצנוע^ו היודע אמתת התורה - גוי, שפך כתב, שמי שהוא גוי בגלוי ובסתור ישראל - הרי הוא כגוי, מפני שעבודת האל אצלו בגלוי ובסתור, והסתיר אותה ר' מאיר.

ומהמפרסם גם כן, שר' אליעזר נתפס למינות, אשר היא יותר קשה מעבודה זרה, וזה, שהמינים - יכריתם ה' - יתלוצצו בדתות ויאמרו: אויל המתעסק בהן, משגע הלמד אותן, והם יבטלו^ו הנבואה לגמרי. והיה ר' אליעזר ידוע וגדול בחכמות, והיה נכבד מאד אצל המינים לשלמות חכמתו, ואמרו לו: איך תהיה במדרגת החכמה, ותאמין בתורה ותלך אחריה? וענה אותם דבר שהבילים, והראה להם כאלו הוא מאמין אמונתם, והיתה פונתו במענה ההוא אמונת האמת, לא זולתו^ו. וזה המעשה הוא במדרש קהלת, וזה לשונו: "מעשה בר' אליעזר שנתפשו^ו למינות, והעלהו אותו הגמון לבירה. אמר לו: זקן כמון יעסק בדברים הללו? אמר לו: נאמן עלי הדין. חשב אותו הגמון שעליו הוא אמר, אמר לו אותו הגמון: רבי, הואיל והאמנתם בי, אף אני הייתי תמה לומר: אפשר שזקן זה טעה אחר דברים הללו? אמר לו: דימוס^ו, הרי אתה פטור" (מדרש קהלת א, ג). הנה נתבאר כי ר' אליעזר הראה להגמון שהוא מין, ולבו מסור לשמים. ומינות גדולה מעבודה זרה, כמו שהתבאר בכל התלמוד. ואין ספק שר' אליעזר אצל זה הכשר^ו - פסול לעדות, כמו שהוא כתוב בחבורו. והשמד הזה שאנו בו, אין נראה ממונו שעובדים עבודה זרה, אלא שנאמין מה שהם אומרים לבד. וכבר נתאמת אצלם שאין אנו מאמינים בו בשום פנים, אלא שנקמה בו המלך, ויפתוהו בפיהם ובלשונום יכזבו לו (על פי תהלים עח, לו).

ויודע הוא מה שקרה לישראל בימי נבוכדנצר הרשע, ושכל מי שהיה בבבל סגד לצלם מלבד חנניה מישאל ועזריה, כמו שאמר ה' יתעלה: "לא עתה יבוש יעקב" (ישעיה כט, כב), ואולי חרש והמסגר^ו היו בכלל מי שסגד אם היו שם בבבל, ואולם לא ראינו מעולם מי שקראם לא רשעים ולא גוים ולא פסולי עדות, ולא חשב ה' יתעלה עליהם עוון עובדי עבודה זרה, מפני שהיו אנוסים. וכך אמרו, עליהם השלום: "הם עשו לפני^ו, אף אני אעשה לפני^ו בימי המן" (מגילה יב ע"א). ואולם האיש הזה, אין ספק שהוא תופש^ו על ה' יתעלה שעשה עמהם לפני^ו, ולא האביד אותם על שעבדו עבודה זרה ולא פרסמו עבודת ה', כאמרו: "הוי רב את יצרו, חרש את חרשי אדמה, היאמר חמרו ליצרו מה תעשה?" וגו' (ישעיה מט, ה).

ויודע הוא גם כן מה שקרה לישראל במלכות יון הרשעה מגזרות קשות ורעות, ומקללן שלא יסגר אדם פתח ביתו כדי שלא יתיחד לעשות מצוה בסתר, ורבים כאלה, ועם כל זה לא קראום החכמים ע"ה לא גוים ולא רשעים, אלא צדיקים גמורים, והיו מתחננים^ו בעדם, וסדרו בתפלה בימי חנכה: "על הנסים" וכו' עד "ורשעים ביד צדיקים".

איני - אני לא מאיר. **הצנוע וכו'** - אותו חכם שהרמב"ם סותר את דבריו. **יבטלו וכו'** - שוללים את מציאות הנבואה. **זולתו** - דבר אחר. **שנתפש** - תפסו אותו אנשיהם. **דימוס** - לשון שחרור וזכאות בדיון. **הכשר** - אותו החכם. **החרש והמסגר** - תלמידי חכמים שגלו מירושלים בגלות היוכין. **לפנים** - רק בצד החיצוני. **תופש** - חושב שה' עשה לא כראוי. **מתחננים** - מתפללים.

ר' מאיר עשה עצמו אוכל חזיר

ר' אליעזר הראה כאילו מאמין במינות

ישראל בימי נבוכדנצר

ישראל בימי יון

ביאורים

הרמב"ם מסיים את טענותיו כנגד הקנאי בנקודה המהותית ביותר - אילו היה יודע שדבריו נאמרים לפני ה', לא היה נופל. שורש הטעות של הקנאי היא חיסרון ביראת שמים. כאשר אדם חש שהוא עומד לפני ה', הוא נחשף אל הממד הרוחני, העולם הפנימי - עולם מדויק ועמוק. הוא יודע להגדיר את הדברים בצורה ברורה וקצרה, לגעת בעיקרי הדברים, והכי חשוב - לבחון את הדברים במבט מעמיק שחודר את הרובד השטחי.

למרות כל הטענות החמורות שהעלה עד כה הרמב"ם, הוא מציין שלא היה צורך להגיב על הדברים. כאשר אנו שומעים תוכחה, גם אם היא אינה נכונה ומדויקת, ואפילו כוללת אמירות מוטעות לחלוטין שמקורן בשגיאות חמורות בעניינים יסודיים - יש לשמוע את הדברים בענווה ומתוך בושה בחטאינו והפגמים שבהם אנו לוקים. אף לאומר הדברים היינו מתייחסים בכבוד ואומרים שלמרות שטעה - לשם שמים נתכוון. יש לברור את הטוב מתוך הפסולת ולקחת את הנקודה הטובה שקיימת מולנו - קריאה לשוב אל ה' ולקיים דברו במסירות, ובודאי שיש לנו במה להשתפר בתחום זה. כמובן אין ליישם את הדברים בצורה המעוותת שבה נאמרו, אבל בהחלט אפשר לקחת מהם חיוק לדרכה האמתית של התורה ולהוציא מעז מתוק.

אך ישנה אמירה אחת שכנגדה אסור לשתוק - פגיעה במצוות ה'. אותו קנאי טען שלאותם אנוסים אין שכר על המצוות שהם עושים. טענה כזאת עלולה להתגלגל לאדם שאינו בקי בתורה והוא יפסיק לקיים מצוות. המצוות הן אבן יסוד בדרכה של היהדות, ואין לשתוק כנגד אפשרות של פגיעה בהן. הן חושפות את האור האלוהי ומביאות אותו לעולם המעשה. 'מצוה' מלשון 'צוותא' - צוות וחיבור אל ה'. הרמב"ם מגלה לנו שמכל הטעויות החמורות בדברי הקנאי שכנגדן טען עד כה - טעות זו היא הקשה והחמורה מכולן, וכדי להפריכה כתב הרמב"ם את האיגרת.

הרחבות

• האם הישמעאלים נחשבים לעובדי עבודה זרה?

ואמר כמו כן שהישמעאלים יש להם עבודה זרה במקרה. הראשונים דנו בשאלה האם הישמעאלים נחשבים לעובדי עבודה זרה. מצד אחד הם מאמינים באל אחד, אולם מצד שני הם משתחווים לאבן במקרה, וכן הגמרא אומרת שיש מקום עבודה זרה בארץ ערב (ערביא) [עבודה זרה יא:]. בשאלה זו נחלקו הראשונים: הרמב"ם סובר שאכן בתחילה הישמעאלים היו עובדי עבודה זרה לעבודת פעור ומרקוליס. אולם הישמעאלים כיום "אינם עובדי ע"ז כלל, וכבר נכרתה מפיהם ומלבם, והם מיחדים לאל יתעלה יחוד כראוי... ואם יאמר אדם שהבית שהם מקלסין אותו בית ע"ז הוא, וע"ז צפונה בתוכו שהיו עובדין אותה אבותיהם מה בכך. אלו המשתחווים כנגדו היום אין לבם אלא לשמים. וכבר פירשו רז"ל בסנהדרין שאם השתחוה אדם לבית ע"ז והוא סבור שהוא בית הכנסת הרי לבו מסור לשמים" [שו"ת הרמב"ם, תמח].

לעומת זאת הר"ן סובר שלמקומות הקדושים לישמעאלים יש דין עבודה זרה, כיוון ש"אף על פי שאין טועים אחריהם לעשותן אלהות, הואיל ומשתחווים לפנייהם השתחואה של אלהות (כלומר שעובדים ומשתחווים לאותם מקומות, כגון לאבן שבמכה) דין עבודת אלילים יש להן" [חידושי הר"ן סנהדרין סא:]. אם-כן, הישמעאלים נחשבים לעובדי עבודה זרה אף שמאמינים באל אחד.

ממחלוקת זו נגזרת סוגיה נוספת: האם מותר להיכנס למסגד? הרב וולדנברג פסק כר"ן, שמקום תפילתם של הישמעאלים מוגדר כעבודה זרה ולכן אסור להיכנס אליו [ציץ אליעזר יד, סא]. ואילו הרב עובדיה יוסף טען שאילו היה הר"ן רואה את דברי הרמב"ם, היה מודה לו, כיוון "שבדאי הרמב"ם היה בקי בהם (בישמעאלים) ביותר". על פי זה פסק שמסגדים אינם מוגדרים כמקום עבודה זרה ומותר להיכנס אליהם ואף להתפלל בהם [יביע אומר ז, י"ד, יב]. (ראה להלן הרחבה ביום כט טבת)

ולולי שהספמנו בתחלת דברינו שלא נזכר כל דברי זה המועתיק - השמעתיים לה, והייתי מאריק, ונתראה אף יסכל האדם ערכו לזה השעור עד שידבר בדברים האלה, וישלח ידו ויכתב, וינעה כשישאלהו שואל בעד שאלה כמו שזכרנו, וישיב עליה תשובות שאינן פנינו, ויביא ראיותיו בעדים זומיין, ובמקלל אביו ואמו, ובמצות ציצית, ובמצות תפלין, ובחורש בשור ובחמור, ובחברעת בהמה, כאלו השואל ישאלהו שיחבר לו 'אזהרות' ימנה בהן כל המצוות. ואמר כמו כן שהישמעאלים יש להם עבודה זרה במקרה ובמקומות אחרים, כאלו השואל ישאלהו אם יעלה לחג שם אם לא. ואמר כמו כן שהמשגע הרג מישראל כ"ד אף, כאלו השואל ישאלהו אם יהיה לו חלק לעולם הבא. ורבים כמו אלה. ובאמת היה ראוי לאיש הזה להתבונן בדרכי שלמה ע"ה באמרו: "אל תבהל על פירי, ולבך אל ימהר להוציא דבר לפני האלהים" (קהלת ה, א), שאלו התבונן בפסוק הזה, היה יודע כי כל מי שישב על שאלה או ידין באסור והתר, שהוא מוציא דבר לפני האלהים, ולא היה נופל במה שנפל.

וה' יודע ועד, שאפלו חרף וגדף יותר ממה שגדף, והטיח והוסיף דברים יותר ממה שהוסיף - לא היה קשה עלינו דבריו, ולא בקשנו עזר לעצמנו בשום פנים, אבל אמרנו: נשכבה בבשתנו ותכנסנו קלמתנו, כי לה' אלהינו חטאנו אנחנו ואבותינו. והיה מוסיף בעינינו גדלה ומעלה, ונאמר כי לשם שמים נתכונן. לפי שאנו מכירים ערכנו ולא נסכל אותו, וידענו ה' רשענו, עון אבותינו כי חטאנו לה'. ולא היינו תופשים עליו, ולולי שכתב שם פרק אהד, לא יאות לנו להעלים עין ממונו ולהחריש לנו, והוא אמרו שמי שהתפלל מאנשי השמד אין לו שכר בתפלה ההיא, ועברה היא בידו. וידענו כי כל מי שיחבר ספר, יהיו דבריו אמת או שקר, אין ספק שיפרסם בידי בני אדם. וזהו מה שהרבה הדעות הנפסדות בבני אדם, לפי שאין בינהו ובין הדעות הנפסדות אלא מה שייחק בספר ותעשה לו כת' בלי ספק. לפיכך פחדנו שתגיע התשובה ההיא מאחר ימים בידי עם הארץ, וימצא בה שאין לו שכר בתפלה, ולא יתפלל עוד. וכמו כן יתר המצוות - התבאר מדבריו שאין לו שכר במעשה אחת מהן.

לעילוי נשמת משולם יהודה בן אברהם ז"ל

נזכר - נזכיר. אף יסכל וכו' - איך האדם יוריד את ערך חכמתו. אזהרות - פיוטים המונים את כל המצוות. הטיח - אמר דברים בצורה תקיפה. אנשי השמד - האנשים שהשתמדו. תעשה לו פת - תיווצר חברת אנשים שתאחז בדעה זו.

אור דברי המעתיק

לשיטתו איש משומד שמתפלל - עברה בידו

ביאורים

הרמב"ם מתמודד עם הטענה החמורה ביותר, שבגללה, כאמור, כתב את האיגרת - הטענה שאומרת שאנוס המתפלל עברה בידו. הוא מוכיח ממקורות רבים שאין הקב"ה מקפח שכר כל בריה, ואפילו אלו המורדים בה' בעברות החמורות ביותר מקבלים שכר על מצוותיהם. עגלון מלך מואב עסק במלחמות נגד עם ישראל, ובשכר הכבוד שחלק לה' זכה שיצאו מזרעו שלמה המלך ומלך המשיח. שכר זה הוא שכר נצחי ונוגע לתכלית של המציאות כולה - ימות המשיח, כי הקב"ה אינו מונע עצמו מלתת שכר טוב למקיימי רצונו, בין רשע בין צדיק. ה' מעיד על עשו שהוא רשע, שנאמר "ואת עשו שנאתי", ובמדרש מתוארות חמש עברות שעבר ביום אחד. למרות רשעותו זכה עשו לשכר על כיבוד ההורים שקיים, והמלכות ניתנה לזרעו עד בואו של מלך המשיח.

אפשר ללמוד מכופרים אלו על היחס הנכון לאנוסים. הרי הכופרים בה' מתכחשים לתורתו ולמצוות ה', ובכל זאת קיבלו שכר נצחי על מעשיהם, קל וחומר שמי שמודים בלבם בה' ואנוסים כלפי חוץ לנהוג כגויים יקבלו שכר. שכר המצוות נובע מהמעשה כמות שהוא, שיש לו חשיבות עצומה בלא קשר למצבו הרוחני של מקיים המצוה. המצוה נובעת מהצד האלוהי שבנו, שאינו בטל לעולם, ועל כן יש לו ערך בכל מצב. לכל גילוי אלוהי בעולם יש משמעות רבה, ולכן על כל מצוה ומעשה טוב המגלים את ה' בעולם ניתן שכר. יתר על כן - מצב האנוס הגופני שבו היו נתונים היהודים לא השפיע על מחשבתם והיא נותרה כשהייתה - קרובה לה'. בחשבון האלוהי המדוקדק שרואה בכל מעשה טוב - ערך נצחי, בודאי יש משמעות עצומה למצוות האנוסים שנעשו מתוך רצון לקיים את דבר ה' גם במצבים קשים כל-כך. חשוב שהאדם יזכור, אפילו כשנדמה לו שנפל ואין לו תקומה, שיש ערך לחייו ולמעשים הטובים שיעשה מרגע זה והלאה.

הרחבות

• צדיקים או רשעים? - תלוי בעיני המתבונן

לפי שהחזיק במצוה אחת. מעשיהם של העולים מבבל בימי עזרא היו רעים מאוד. הרד"ק כתב עליהם: "היו רובם מחזיקים במעשים שאינם טובים, שהיו נושאים נשים נכריות... וכן בחילול שבת לא היו נוהרים" [רד"ק מלאכי א, א]. וכן הגמרא כותבת עליהם: "ואלה העולים מתל מלח - שהיו מעשיהם דומים למעשה סדום שנהפכה לתל מלח" [קידושין ע, א]. ורש"י פירש שחטאו בגילוי עריות. בנוסף למעשים הרעים שהזכרנו, נאמר עוד על עולים אלה בספר עזרא: "ולא יכלו להגיד בית אבותם וזרעם אם מישראל הם" [עזרא ב, נט], ורש"י פירש שהם איבדו את ייחוסם ולא ידעו האם הם מישראל.

אולם, בניגוד מוחלט למעשיהם הרעים, נאמר על עולים אלה במדרש: "יש ששמותיהן כעורים ומעשיהם נאים" [בראשית רבה עא, ג]. ולכאורה לא מובן: כיצד אפשר לומר על אנשים אלה שמעשיהם נאים? הרב טייכטל בספרו 'אם הבנים שמחה' (ספר שנכתב בימי השואה ועוסק בחשיבות העלייה לארץ ישראל) תירץ שמעשיהם הנאים של העולים מבבל, הם עצם העלייה לארץ ובניין בית המקדש. ו"אף שמלבד זה היו עוברים כמעט על כל התורה כולה, מכל מקום בזה היו מעשיהם רצויים ונאים לפניו יתברך" [אם הבנים שמחה רז-רט].

מתשובתו של הרב טייכטל אפשר ללמוד שאף אנשים שבעיני בשר ודם נראים כרשעים וכעוברים על התורה כולה, יכולים להיות חביבים לפני ה' בזכות מצוה אחת שעושים. על פי עיקרון זה ברור עוד יותר שאין להטיל דופי בבני דורו של הרמב"ם שעבדו את ה' בלבם, ורק כלפי חוץ עבדו עבודה זרה.

והנני מבאר עתה במה שנפל זה המוסיף לההביל^ו. כבר באר הספר, שאחאב בן עמרי, הכופר באל, העובד עבודה זרה, שהעיד עליו ה': "רק לא היה כאחאב" (מלאכי א כא, כה), כשצם שתי שעות ומחצה - לפי מה שאמרו ז"ל - בטלה הגזרה מעליו, כמו שאמר: "ויהי דבר ה' אל אלהיו התשבי לאמור, הראית פי נכנע אחאב מלפני, יען פי נכנע מפני לא אביא הרעה ב'מיו" (שם שם, כח), ולא קפח הקב"ה שכר תעניתו. ועגלון מלך מואב, שהצד ל'ישראל, בשביל ששם כבודו לשמים כשאמר לו אהוד: "דבר אלהים לי אליך" (שופטים ג, כ), ועמד מעל הפסא - גמלוהו ה' גמול טוב, ושם פסא שלמה, שהוא פסא ה', כמו שאמר: "וישב שלמה על פסא ה'" (דברי הימים א כט, כג), וכסא מלך המשיח, מזרעו, כי רות המואביה בתו היתה, וכן אמרו ז"ל, ולא קפח הקב"ה שכרו. ונבוכדנצר הרשע, שהרג מישראל כחול אשור על שפת הים, ושרף בית הדום רגליו של אלהינו, בשביל שרץ ארבע פסיעות להקדים שם המקום לשם חזקיהו, כמו שאמרו ז"ל: "רהט אבתריה ארבע פסיעות" (סנהדרין צו ע"א) - היה גמולו שפולחן ארבעים שנה, כמו שפולחן שלמה, ולא קפח הקב"ה שכרו. ועשו הרשע, שהעיד ה' באיבתו, שנאמר: "ואת עשו שנאתי" (מלאכי א, ג), ובארו רז"ל רע מעליו ואמרו: "באותו היום עבר חמש עברות: הרג את הנפש, ועבד עבודה זרה, ובא על נערה מארסה, וכפר בתחית המתים, ובזו את הבכורה. נתעטף בטליתו ובא אצל יצחק אביו, אמר לו: אבא, יש מעשר למלח? אמר לו: פמה מזדקק בני במצוות!" (בבא בתרא טז ע"א). ועם כל זה, לפי שהחזיק במצוה אחת, והיה כבוד אבות, היה שכרו שנתן לו מלכות בלי הפסק עד שיבוא מלך המשיח, כמו שאמרו ז"ל: "אין בן דוד בא עד שיטל עשו שכר כבוד אב ואם, שנאמר: 'אחר כבוד שלחני אל הגוים' (זכריה ב, יב)" (תנחומא לדברים, ד). וזה דבר החכמים, עליהם השלום: "אין הקב"ה מקפח שכר כל בריה ובריה" (בבא קמא לח ע"א), אלא לעולם יגמל פעלת הטוב למי שיעשהו, ויענש פעלת הרע למי שיעשהו, כל זמן שיעשהו.

ואם אלה הכופרים גמלוהו ה' גמול על מעט מזער ממעשה הטוב - ישראל שנאנסו מאנס השמד, ועושים בסתר מצוות, אף לא יגמלוהו ה' על כך, ולא יהיה הפרש אצלו בין עושה מצוה ובין אינו עושה, בין עובד אלהים לאשר לא עבדו? וכל שכן שלא יראה מדברי זה האיש אלא כשיתפלל יעשה עברה, כך כתב: "כי שתיים רעות עשה עמי". וכבר נתבאר לך טעותו, ושהוא לא סר תמיד מהיות מגנה אנשי עמנו, עד שעבר זה לדבר בחק החכמים, כמו שבארנו, ולא זה בלבד אלא אף בחק האל יתעלה, ואמר שהוא יעניש על מעשה המצוות, וכה דבר, שתפלת אחד מהם עברה היא. ועל כמו זה אמר שלמה ע"ה: "ואל תאמר לפני המלאך כי שגגה היא" וגו' (קהלת ה, ה).

להביל - לומר דברי הבל. **שם כבוד** - נתן כבוד. **בית הדום רגליו וכו'** - בית המקדש. **להקדים שם המקום** - ששם ה' יוזכר בתחילת המכתב. **רהט אבתריה** - רץ אחוריו (אחרי השליח ששלח המלך עם המכתב לחזקיהו). **באותו היום** - יום שמכר את הבכורה ליעקב. **ובזו** - ביזה. **אלה הפופרים** - אחאב, עגלון, נבוכדנצר ועשיו. **אלא וכו'** - לדבריו, תפילתם לא די בכך שאינה מצווה אלא זו עברה. **בחק החכמים** - דברים שחז"ל עושים.

כל שכן ישראל שנאנסו שיקבלו שכר

ביאורים

כדי להתמודד עם המצב הנורא של אונס והעברה על דת, מכין הרמב"ם תרופה מיוחדת. תרופה זו היא ביאור שעוסק בחמישה עניינים מענייני השמד. העניין הראשון - ההבדל בין מצוות שונות במצב שמד. השני - חילול השם וענשו. השלישי - מעלת הנהרגים על קידוש השם ומעלת האנוסים. הרביעי - ההתנהגות הנכונה בשמד הנוכחי. החמישי - איך להינצל מהשמד. תרופה זו נרקחה מדברי רבותינו, חכמי התורה שבעל פה. דרכו של הרמב"ם הייתה לברר עניינים נחוצים מצד עצמם, להבדיל מספרים רבים שנכתבים כדי 'להגדיל תורה ולהאדיר'. מבחינת התקופה רדפו את היהודים גם המוסלמים, כפי שמתואר באיגרת זו, וגם הנוצרים, שהתחילו את מסעות הצלב כמאה שנה קודם לכן. מציאות חיים כזו, שבה מכל צד רדפו את הדת היהודית, איננה חדשה לעם ישראל כמו שהקדים כבר הרמב"ם, ולכן התרופה נמצאת בודאי בתוך דברי הקדמונים.

העניין הראשון שאליו מתייחס הרמב"ם הוא המצוות השונות בעת האונס. לגבי שלוש העבירות החמורות מצווה אדם ליהרג ולא לעבור לעולם. מצוות אלו חמורות מצד עצמן, ואף אם אין הגוי מתכוון להעבירו על דתו - יהרג ואל יעבור. מצוות אלה מבטאות את הערכים החשובים ביותר בעם ישראל, האידיאלים שלמענם אנו חיים - עבודת ה', ערך החיים ושמיירת הקדושה בהם. אין טעם לחיים שאינם מממשים מגמות אלה, ועל כן - 'יהרג ואל יעבור'.

לגבי כל המצוות האחרות, מלבד אלה השלוש החמורות, נחלקו האמוראים בגמרא. שיטת ההלכה היא כרבה האומר שאם הגוי כופהו לעשות עברה משום שלגוי יש הנאה בכך, אזי צריך לעבור ולא ליהרג. במקרה שבו הגוי אינו עושה כן להנאתו, אלא רוצה להעביר את היהודי על דתו - אם הדבר נעשה כגורה נגד תורת משה וגם הדבר נעשה בפרהסיא, היהודי מצווה ליהרג ולא לעבור את העברה. לדעת הרמב"ם אפילו איסור קל כמו הליכה בחוקות הגויים, כאשר הוא נעשה בפרסום - סותר את כלל התורה. עצם הפרסום של העברה נותן לה את אותה החומרה שיש בגורה כנגד תורת ישראל כולה. פגיעה במחוייבות לתורה, שהיא הנותנת משמעות ורוח לחיים, פוגמת בחיים כולם, ועל כן גם במצב כזה - 'יהרג ואל יעבור'.

הרחבות

• וחי בהם

יעבר ואל יהרג. כפי שמסביר הרמב"ם ישנם מקרים בהם על האדם ליהרג ולא לעבור על עברה חמורה, וישנם מקרים שעל האדם לעבור ולא ליהרג. מדוע רשאי האדם לעבור על דברי תורה ולא ליהרג?

הרמב"ם, בהלכות יסודי התורה כותב: "כל בית ישראל מצווין על קדוש השם הגדול הזה שנאמר 'ונקדשתי בתוך בני ישראל...' כיצד? כשיעמוד עובד כוכבים ויאנוס את ישראל לעבור על אחת מכל מצוות האמורות בתורה או יהרגנו יעבור ואל יהרג שנאמר במצות אשר יעשה אותם האדם וחי בהם, וחי בהם ולא שימות בהם, ואם מת ולא עבר הרי זה מתחייב בנפשו" [יסודי התורה ה, א]. מצוות התורה ניתנו לאדם בשביל לרומם את חייו ולקדש את ה'. במוותו של האדם אובדת ממנו גם אפשרות התיקון.

יסוד חשוב זה מתגלה בתורה פעמים נוספות, כמו בדין 'חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה'. אנו מתירים לאדם לחלל שבת בשביל לרפא חולה, כי כשהחולה יבריא הוא יוכל לשמור את השבתות כהלכתן. לכן, אף על פי שקדושת השבת לכאורה התחללה - עצמת התיקון גדולה, כי האדם יקדש שם שמים בעזרת השבתות הבאות שאותן ישמור.

אמנם, ישנם הסוברים שגם ללא סברה זו מותר היה לעבור את העברה הקלה, כיוון שמעשה שנעשה באונס אין לו משמעות [חמדת ימים]. בתחילת האיגרת למדנו סברה זו בדבריו של הרמב"ם.

לרפואת גיטה רחל בת יהודית הי"ו

(א) **וכאשר** ראיתי הדבר הזה המחלי הגוף והעינים, שמתי ידי לקבץ סמים ובשמים ראש מספרי הקדמונים, אעשה מהם סם מועיל למחלה ההיא, שתהפא בו. וראיתי לחלק זה הענין לחמשה מינים: המין הראשון - בחלקת המצוות בעת האנס. המין השני - בגבול חלול השם וענשו. המין השלישי - במדרגת הנהרגים על קדשת השם והאנוסים באנס השמד. המין הרביעי - בענין זה השמד מפלל השמדות, ומה שראוי לאדם לעשות בו. המין החמישי - בבאור איך יאות לאדם שישמר בזה השמד, ה' יבדילנו.

המין הראשון - בחלוק המצוות בעת האנס.

יש בו שלשה חלקים: מהמצוות, והן עבודה זרה וגלוי עריות ושפיכות דמים, הדין בהן הוא, שכל זמן שיאנס האדם על אחת מהן - מצוה שיהרג ואל יעבר, בכל מקום, ובכל זמן. ועל איזה ענין שיהיה. אמנם אמרי 'בכל מקום' - רצוננו בו: בין בצנעה בין בפרהסיא; ואמרי 'בכל זמן' - רצוננו בו: בין בשעת השמד בין שלא בשעת השמד; ואמרי 'על איזה ענין' - בין נתפון להעבירו^א בין לא נתפון להעבירו, יהרג ואל יעבר.

ושאר כל המצוות כלן מלבד אלה השלש, אם אנסו אנס - יביט: אם להנאת עצמו נתפון - יעבר ואל יהרג, בין בשעת השמד בין שלא בשעת השמד, בין בסתר בין בפרהסיא. וראיה לדבר, אמרם בפרק 'בן סורר ומורה': "והא אסתה פרהסיא הוואי", והשיבו: "אסתה קרקע עולם היתה. רבא אמר: הנאת עצמו שאני, ואזדא רבא לטעמיה", דאמר רבא האי גוי" וכו' (סנהדרין עד ע"א). וקנימא לן^א הלכה פרבא. אם פן, הנה נתבאר לה שכל זמן שיתפון להנאת עצמו - יעבר ואל יהרג, אפלו בפרהסיא ובשעת השמד.

ואם נתפון להעבירו - יביט כמו כן: אם היתה העת היא שעת שמד - יהרג ואל יעבר, בין בצנעה בין בפרהסיא; ואם שלא בשעת השמד, והיה בסתר - יעבר ואל יהרג, ואם בפרהסיא - יהרג ואל יעבר. וזה תרף^א לשון הגמרא בזה: "כי אתא רב דימי אמר ר' יוחנן: לא שנו אלא שלא בשעת השמד, אבל בשעת השמד יהרג ואל יעבר. כי אתא רבין אמר ר' יוחנן: אפלו שלא בשעת השמד לא אמרו אלא בצנעה, אבל בפרהסיא אפלו מצוה קלה מדרבנן" (שם עד ע"א). וכך אמרו: "מאי מצוה קלה מדרבנן" וכו'. ואמנם 'פרהסיא' - רצונם לומר: עשרה מישראל, וכך אמרו ז"ל: "אין פרהסיא פחותה מעשרה, וכלן מישראל" (שם עד ע"א).

חמשת המינים לרפוי חילול השם

שלוש המצוות שדיין יהרג ואל יעבור

אונס להנאת הגוי

אונס כשהתכוון להעבירו עברה

בפרהסיא - בפני רבים, בפרסום. **נתפון להעבירו** - שכוננת אונסו להעבירו עברה. **ואזדא רבא לטעמיה** - רבא הולך לפי שיטתו. **וקנימא לן** - קיים אצלנו, כך הלכה. **תרף** - עיקר. **כי אתא** - כשהגיע מארץ ישראל.

ביאורים

חילול השם הוא אחד הדברים החמורים ביותר ביהדות. בדברי חז"ל מצינו שעונשו של מחלל השם, ודרך כפרתו, קשים מאוד. הרמב"ם עוסק כאן בקצרה בשאלה מה נקרא חילול השם.

ההגדרת 'חילול השם' נכלל כל דבר שגורם לחילול שמו של הבורא בעולם. בהגדרה זו נכללים גם דברים הנעשים באופן פרטי, כשאדם עושה מעשה שבא כביכול להתנגד לבורא ולציוויו. מעשים אלו נחשבים חילול השם, אפילו אם הם נעשים בחדרי חדרים, ואין מי שרואה אותם. בנוסף נכללים בהגדרה זו גם מעשים הנעשים בפרהסיא, שגורמים לציבור להתרחק מאהבת ה' ומההליכה בדרכיו.

הרמב"ם מונה כאן את הסוגים השונים של ההתנהגויות הנכללות בהגדרת חילול השם. הוא פותח במעשים והתנהגויות של כלל בני האדם. הוא מתחיל עם מי שעובר עברה בכוונה להכעיס את הבורא. מדובר על עברות כאלו שאין לאדם תאוה או רווח כלשהו מעשייתן. עברות אלו מהוות חילול השם, מכיוון שהן לא באות כתוצאה מפיתוי שמעורר את רצונו ותאוותו של האדם, אלא נעשות רק מתוך זלזול במלכות ה'. אחר כך הוא עובר לדבר על חילול השם שנגרם מהתנהגות לא נאותה ומגונה מבחינה מוסרית בעיני הבריות, אפילו כזאת שאין בה איסור הלכתי - אך היא גורמת לבני האדם לתעב את מעשיו של זה שנוהג בהם.

לאחר מכן הוא פונה לעסוק בסוג אחר של חילול השם, הקשור להתנהגותם של תלמידי החכמים. אדם המורם מעם שנוהג בצורה שאינה הולמת את מדרגתו הגבוהה, אם זה בענייני התורה והמצוות, שאינו נוהג כפי שהיה מצופה ממנו, ואם זה בענייני ההנהגה עם הזולת, שנוהג באופן שאינו ראוי, מביא אנשים לטעות ולחשוב שחיי התורה אינם חיים מרוממים ומוסריים, והראיה שלומדיה מתנהגים באופן שאינו הולם.

הרחבות

• דקדוק עם הצדיק

שִׁיעֵשָׂה אִישׁ חֶכֶם מַעֲשֵׂה שֶׁהוּא מֵתָר לְכָל בְּנֵי אָדָם, אֲלֵא שְׂאִישׁ כְּמוֹהוּ אִין רְאוּי לַעֲשׂוֹת כְּמַעֲשָׂהוּ, מִפְּנֵי שֶׁהוּא אִישׁ יְדוּעַ בְּמַעֲשֵׂה הַחֲסִידוֹת. הרמב"ם מלמד שריבונו של עולם מדקדק עם הצדיקים יותר מאשר עם שאר האנשים.

בתהלים נאמר על אלוהים: "וְסִבִּיבֵי נִשְׁעָרָה מְאֹד" [נ, ג]. המצודות פירש פסוק זה כמדבר על סערה, אך הגמרא לומדת אותו באופן אחר: "וסביביו נשערה מאד, מלמד, שהקדוש ברוך הוא מדקדק עם סביביו כחוט השערה" [יבמות קכא, ב].

הרמח"ל כותב במסילת ישרים: "אמנם הענין הוא, שלענין משקל המעשים כך עולות בכף הקלות כמו החמורות, כי לא ישכיחו החמורות את הקלות ולא יעלים הדיין עינו מהם כלל כאשר לא יעלים מהחמורות, אלא על כולם ישגיח ויפקח בהשוואה אחת, לדון כל אחד מהם ולהעניש אחר כך על כל אחד כפי מה שהוא..." [פ"ד]. לפי המסילת ישרים, כשנאמר לדון את האדם הוא נידון גם על עברות קלות, ובכך אין הבדל בין צדיקים לאנשים רגילים. ההבדל הוא שאצל צדיקים גדרך כולל אין עברות גדולות שעליהן הם נשפטים, ולכן אנו מתמקדים דווקא בפרטים הקטנים.

אמנם, יש שביארו בדבריו של הרמח"ל שאכן יש הבדל בין הצדיקים לשאר האנשים, והסיבה שהקב"ה מדקדק יותר עם חסידיו היא משום שלצדיקים יש "כלי מדידה עדינים ביותר שיכולים למדוד ולשקול גם כחוט השערה" את מעשיהם, ולכן ראוי שהם יידונו על כך. שאר האנשים אינם יכולים להבחין בהבדלים דקים אלו - וממילא אי אפשר לשפוט אותם עליהם [בנין הבית, הרב משה אהרן שוחטביץ, 223].

לעילוי נשחת סבתא רוזה ע"ה

המין השני - בגבול חלול השם וענישו.

חילול השם יתחלק לשני חלקים: כְּלָלִי וּפְרָטִי. והכְּלָלִי יחלק לשני חלקים: האחד מהם הוא, שִׁיעֵשָׂה אָחַד מִבְּנֵי אָדָם עֲבָרָה לְהַכְעִיס, לא יַעֲשֶׂנָה לְתַעֲנוּג שִׂמְצָא בְּמַעֲשֵׂה הַהוּא, אֲלֵא לְהִיּוֹתוֹ קָלָּ בְּעֵינָיו וּבְבוֹהַ, הִנֵּה כְּבָר זֶה חָלַל הַשֵּׁם, והוא אָמְרוּ יַעֲלֶה: "ולא תִשָּׁבְעוּ בְשֵׁמִי לְשִׁקֵּר וְחָלַלְתָּ אֶת שֵׁם אֱלֹהֶיךָ אֲנִי ה' " (ויקרא יט, יב), וְזֶה הַמַּעֲשֵׂה אִין שׂוֹם תַּעֲנוּג וְהַנָּאָה נִמְצָאִים בוֹ, לְפִיכֶךָ אִם פָּעַל זֶה הַפֶּעַל בְּסִתְר - הִנֵּה חָלַל הַשֵּׁם יַעֲלֶה בְּסִתְר, ואם עָשָׂה אוֹתוֹ בְּפְרָהֲסִיא - הוּא מְחַלֵּל אֶת הַשֵּׁם בְּפְרָהֲסִיא. וכְּבָר בְּאַרְנוּ שֶׁכֹּהֵם מְקוֹם שִׁנְאָמֹר 'בְּפְרָהֲסִיא' - עֲשֶׂרָה מִיִּשְׂרָאֵל. והשני, שִׁקֵּל אָדָם עֲצָמוֹ וְלֹא יִתְקַן פְּעֻלוֹתָיו הַגְּשָׁמִיּוֹת, עַד שִׁיִּגְלוּ אֲצֵל הַהֶמוֹן מִמֶּנּוּ סְפוּרִים מְגֻנִים מְאֹד, וְאָף עַל פִּי שֶׁלֹּא עָשָׂה עֲבָרָה - כְּבָר חָלַל הַשֵּׁם, מִפְּנֵי שֶׁרְאוּי לְאָדָם שִׁישְׁמֹר מִבְּנֵי אָדָם כְּמוֹ שִׁישְׁמֹר בְּמָה שִׁבִּינוּ לְבִין בּוֹרְאוֹ, כְּמוֹ שֶׁאָמַר: "וְהִייתֶם נְקִים מִה' וּמִיִּשְׂרָאֵל" (במדבר לב, כב). וְכָךְ אָמְרוּ בְיוֹמָא: "רַב נִחְמֵן בְּרִי צִחֶק אָמַר כְּגוֹן דְּאָמְרִי אִינְשִׁי שְׂאֲרִי לִיה מְאֲרִיה לְפִלְנִיא" (יומא פו ע"א). וְאָמְרוּ עוֹד: "כְּגוֹן שֶׁחֲבָרְיוּ בּוֹשִׁין מִשְׁמוּעֵתוֹ".

חילול השם הפרטי יחלק לשני חלקים: האחד - שִׁיעֵשָׂה אִישׁ חֶכֶם מַעֲשֵׂה שֶׁהוּא מֵתָר לְכָל בְּנֵי אָדָם, אֲלֵא שְׂאִישׁ כְּמוֹהוּ אִין רְאוּי לַעֲשׂוֹת כְּמַעֲשָׂהוּ, מִפְּנֵי שֶׁהוּא אִישׁ יְדוּעַ בְּמַעֲשֵׂה הַחֲסִידוֹת, והוא מְבַקֵּשׁ מִמֶּנּוּ יוֹתֵר מְזוּלָתוֹ, וְזֶה כְּבָר חָלַל אֶת הַשֵּׁם. וְזֶה מְאָמֵר רַב בְּגִבּוּל חִלּוּל הַשֵּׁם: "כְּגוֹן אֲנָא דְשִׁקִּילְנָא בְּשִׂרָא וְלֹא יְהִיבְנָא דְמִי לְאַלְתֵּר" (שם), כְּלוֹמַר: אָדָם כְּמוֹהוּ לֹא הִיָּה רְאוּי שִׁישְׁמֹר הַדְּבָר עַד שִׁיתֵּן הַדְּמִים תְּכֶפֶה שֶׁהוּא לוֹקְחָה, וְלֹא יֵאָחֵר, וְאָף עַל פִּי שֶׁהַמַּעֲשֵׂה הַזֶּה מֵתָר לְכָל בְּנֵי אָדָם. וכְּמוֹ כֵן מְאָמֵר ר' יוֹחָנָן: "כְּגוֹן אֲנָא דְאִזְלִנָא אֲרַבַּע אַמּוֹת בְּלֵא תוֹרָה וּבְלֵא תְפִלִּין" (שם), עֲנִין זֶה, שֶׁאָדָם כְּמוֹהוּ לֹא הִיָּה רְאוּי לוֹ שִׁיעֵשָׂה זֶה. וּבְכָל הַתְּלֻמוּד נֶאֱמַר: "אָדָם חָשׁוּב שְׂאֲנִי" (שבת נא ע"א). וְהַחֲלֵק הַשֵּׁנִי - שִׁיעֵשָׂה אָדָם חֶכֶם מִתְנַהֵג עִם בְּנֵי אָדָם הַנְּהַגָה פְּחוּתָה וְכַעֲוָרָה בְּמִקְחָו וּבְמִמְכָרוֹ וּבְמִשְׂאוֹ וּבְמִתְנַגּוֹ, וְיִקְבֵּל בְּנֵי אָדָם כְּכַעֲס וּבְבִזְיוֹן, וְלֹא תִהְיֶה דְעֵתוֹ מְעַרְבֵת עִם הַבְּרִיּוֹת, וְלֹא יִהְיֶה מִתְנַהֵג עִם בְּנֵי אָדָם בְּמִדּוֹת יְקָרוֹת וְהַגּוֹנוֹת, הִנֵּה זֶה כְּבָר חָלַל אֶת הַשֵּׁם. וְכָךְ אָמְרוּ, עֲלֵיהֶם הַשְּׁלוֹם: "בְּזִמְן שֶׁאָדָם קוֹרָא וְשׁוֹנָה, וְאִינוּ נוֹשָׂא וְנוֹתֵן בְּאַמוּנָה, וְאִין דְּבוֹרָו בְּנַחַת עִם הַבְּרִיּוֹת, מָה הַבְּרִיּוֹת אוֹמְרוֹת עֲלֵיו" וכי" (יומא פו ע"א). וְלֹא פְּחֻדָּתִי מִן הָאֲרִיכוֹת וְהִצִּיאָה מִפְּנֵי דְבְרֵינוּ פַּה, הִייתִי מְבָאָר לָךְ אִיךָ רְאוּי לְאָדָם חֶכֶם לְהַתְנַהֵג עִם בְּנֵי אָדָם, וְאִיךָ יֵאוֹת שִׁיעֵשָׂה כָּל פְּעֻלוֹתָיו וְכָל דְּבָרָיו לְבְנֵי אָדָם כְּלָם, עַד שִׁישְׁבְּחָהוּ כָּל מִי שִׁדְבֵר אוֹ יַתְעַרְבַּ עִמּוֹ, וְמָה עֲנִין "נוֹשָׂא וְנוֹתֵן בְּאַמוּנָה", וְמָה עֲנִין "דְּבוֹרוֹ בְּנַחַת עִם הַבְּרִיּוֹת", וְאוֹלָם לֹא יִסְפִּיק בְּזֶה אֲלֵא חֲבוּר גְּדוּל. וְאֲשׁוּב לְעֲנִין דְּבָרִי.

קל - לא חשוב. **שִׁקֵּל אָדָם עֲצָמוֹ** - האדם יתייחס לעצמו בזלזול. **דְּאָמְרִי אִינְשִׁי וְכו'** - שאומרים האנשים: ימחול לו הקב"ה, לפלוני. **בוֹשִׁין** - מתביישים. **מְבַקֵּשׁ** - נדרש, מצופה ממנו. **כְּגוֹן אֲנָא וְכו'** - כגון אם אני לוקח בשר (בהקפה) ולא נותן מעות מיד. **כְּגוֹן אֲנָא דְאִזְלִנָא וְכו'** - כגון אני שהולך. **שְׂאֲנִי** - שונה (הנהגתו). **וְכו'** - המשך המאמר הוא: "אוי לו לפלוני שלמד תורה". **יֵאוֹת** - ראו.

ביאורים

תפקיד מיוחד הוטל על עם ישראל - להיות אלה שמופקדים על השראת השכינה וגילויה בארץ. העולם נברא בידי הבורא כעולם גשמי, שבו העולם הרוחני הקדוש אינו מתגלה כשלעצמו, כל עוד לא נעשים בו מעשים מיוחדים לצורך כך. תפקידם של עם ישראל הוא לגרום לגילוי הקדוש בעולם הזה. דבר זה הם עושים הן בעצם לימוד התורה וקיום מצוותיה, והן בהפצת שם ה' בעולם, וגרימה ליותר ויותר נבראים לדעת ולאהוב את הבורא. זו הדרך להביא את העולם לייעודו עד ש"ידע כל פעול כי אתה פעלתו ויבין כל יצור כי אתה יצרתו" [תפילות הימים הנוראים].

ממילא ענייני קידוש השם וחיילול השם בעולם נוגעים בתפקיד המרכזי של עם ישראל, וכל אחד ואחד מצווה על קידוש השם. זו הסיבה שהקב"ה מייחס לעניין זה חשיבות עליונה מאוד, הן לחומרת עונשו של מחלל השם, והקושי לכפר על מעשיו, והן על גדולתו של מקדש שם שמים.

כיצד, אם-כן, יוכל האדם להיות ממקדשי השם? על האדם להרגיל את עצמו להרבות בקיום התורה והמצוות, ולעשות זאת אך ורק לשם שמים. אפילו מצוה שאדם מקיים בינו לבין בוראו ואיש אינו רואהו, מרבה את קידוש השם בעולם, ומוסיפה קדושה במציאות. ואם בני האדם שמים לב להקפדתו לקיים את המצוות, יהיה קידוש השם גדול יותר - קידוש השם ברבים. נוסף לזה, אדם שהוא ירא ה' ומוכר כתלמיד חכם - אם ינהג באופן נעלה - יקפיד על הנהגות מוסריות תקינות ויברח מדבר שיש בו כיעור כלשהו או אינו ישר, יזכה לקדש את השם בעיני הבריות. דרך הנהגתו של התלמיד-חכם תביא את בני האדם להתרשם מגדלות הבורא וההולכים בדרכיו, ולרצות לדבוק בו. המחשבה התמידית על החובה לקדש שם שמים מלבד התביעה לעומק אמונה ואמתיות שהיא מוסיפה לעבודת השם של היהודי, היא מובילה אותו גם להתבונן בהשפעות ה'חינוכיות' של מעשיו על הסובבים אותו.

הרחבות

• עבודת ה' בכוונה שלמה

ולא יערב עמה כוונה מן הפנונות, אלא מצות ה' ועבודתו לבד. במקום אחר מרחיב הרמב"ם בעניין הכוונה הרצויה בעבודת ה', וכותב שהעבודה השלמה היא העבודה מאהבה. ומהי העבודה מאהבה? על כך הוא כותב: "שלא ישים תכלית החכמה לא שיגדלוהו בני אדם ולא שירוויח ממנו... ולא תהיה אצלו תכלית החכמה אלא ידיעתה בלבד, וכן אין תכלית האמת אלא שידע שהיא אמת. והמצוות אמת ולפיכך תכליתן - קיומן" [פירוש המשנה, הקדמה לפרק חלק]. לפי הרמב"ם, האדם שעובד את ה' מאהבה מקיים את המצוה כיוון שזו האמת, ולא בשביל שיחשב לאדם המקפיד במצוות. בהמשך דבריו הוא כותב שקשה מאוד לעבוד כך ולכן התיירו להמון העם לעבוד אף 'שלא לשמה', שמתוך כך יבואו לעבודה לשמה.

וכאן מופיעה השאלה הגדולה: כיצד נוכל לעבוד את ה' לשמה? מה יגרום לאדם לעשות האמת מפני שהיא אמת? הייתכן לאדם לעשות דבר שאינו מקבל ממנו שום תועלת?

הרב קוק מבאר זאת על פי משל: אדם אחד צפה שבמדינה מסוימת תתרחש רעידת אדמה בעוד מספר ימים. הוא הזהיר את כולם מפני העתיד להתרחש ואנשים קיבלו את עצתו והתרחקו ממקום הסכנה. ואכן לאחר כמה ימים התרחשה רעידת אדמה, ואלפי בני אדם ניצלו בזכות אותו אדם. באו לאותו אדם ונתנו לו פרס כספי גדול על תושייתו וחכמתו. אם אותו אדם ישמח על קבלת הפרס יותר מעל עצם ההצלה - ודאי נחשבהו לאדם פחות ומגונה. שהרי עצם ההצלה היא ודאי דבר נפלא ומשמח. כך גם בעבודת ה', כשהאדם מבין את גודל האמת בתורה ובמצוות ואת גדולתו של הבורא יתברך - מיד ירצה לעובדו מאהבה בלא שום סיבה חיצונית אחרת (מוסר אביך ב, ד, עיין שם שמרחיב עוד בזה, וראה גם בתוספת עומק באגרות הראי"ה א, מד).

וקדוש השם הוא הפך חלול השם. וזה, שהאדם כשיעשה מצוה מן המצוות, ולא יערב קידוש השם עמה כוונה מן הפנונות, אלא מצות ה' ועבודתו לבד* - הנה הוא קדש השם, ואם עשה בקהל - קדש השם ברבים. וכמו כן אם נשמעו ממנו שמועות טובות - קדש את השם. וכן אם התנהג החכם מנהג יפה - הנה קדש את השם, כמו שאמרו: "בזמן שאדם" וכו' עד "ויאמר לי עבדי אתה, ישראל אשר בך אתפאר" (שעיה מט, ט). וכמו כן אדם גדול כשימנע עצמו מעניינים מכערים אצל בני אדם, ואף על פי שאינם בעיניו מכערים - ודאי זה קדש את השם, שנגאמר: "ולזות שפתים הרחק ממוך" (משלי ד, כד).

וחלול השם הוא עוון גדול, שוגג יענש כמזיד, כמו שאמרו ז"ל: "אחד שוגג ואחד מזיד בחלול השם" (אבות ד, ט). וכל העוונות יאריך ה' עליהם, חוץ מחלול השם שאין מאריכו לו, וכך אמרו: "אין מקיפין לחלול השם, מאי אין מקיפין - אין עושין לו פחונני המקיף" (קידושין מ"ע"א), כלומר שיעפרו ממנו מזיד. וכל המחלל שם שמים בינו לבין עצמו - הקב"ה נפרע ממנו בגלוי, כמו שאמרו: "כל המחלל שם שמים בסתר נפרעין ממנו בגלוי" (אבות ד, ט). והעוון הזה גדול יותר מכל העוונות, שאין יום הכפורים ותשובה ויסורין מקפריין, אלא כלן תולין ומייתה מכפרת, וכך אמרו ז"ל: "כל מי שישיב בידו חלול השם אין כח בתשובה לתלות, ולא ביום הכפורים לכפר, ולא ביסורין למרק, אלא כלן תולין ומייתה מקוקת", שנגאמר: 'ונגלה באזני ה' צבאות אם יכפר העוון הזה לכם עד תמותון' (ישעיה כב, יד) (יומא פ"ג ע"א). וכל זה כשיהיה מחלל שם שמים ברצונו, כמו שהתבאר.

וכמו שחלול השם הוא עוון גדול - כך קדוש השם היא מצוה גדולה, וגומלין לו טובה גדולה הרבה מאד. וכל איש מישראל חייב בקדשת השם, כמו שאמרו ז"ל בספרא: "אני ה' (אשר הוצאת) [מקדשכם המוציא] אתכם מארץ מצרים להיות לכם לאלהים אני" - על מנת כך הוצאתי אתכם שתקדשו את שמי ברבים" (ספרא לויקרא כב, א). ואמרו בפרק 'בן סורר ומורה': "בעו מניה מר' אמי: בן נח מצוה על קדוש השם או לא?" (סנהדרין עד ע"ב) - שמע מנהי ישראל לא צריך בעיני דמצוה הוא על קדוש השם, דכתבי: 'ונקדשתי בתוך בני ישראל' (ויקרא כב, לב).

גודל העוון בחלול השם

גודל המצווה בקידוש השם

ביאורים

סביב העיסוק בענייני גזרות השמד נדרש הרמב"ם לעניינם של אלה שנאלצים למסור את נפשם על קידוש השם וליהרג, וכן לאלה שלא עשו כנדרש מהם, ועבדו עבודה זרה מחמת האונס.

כל אחד מעם ישראל נברא כדי לגלות את מלכות ה' בעולם ולקדש את שמו. דרכו של עולם הוא שכל אדם חי בעולם מספר מסוים של שנים, ולאחר מכן מסיים את חייו ונפטר בדרך מסוימת. במשך כל הדורות, ובייחוד מאז שהחלו עם ישראל לגלות מארצם, זכו יהודים רבים לסיים את חייהם ולמות על קידוש השם. חז"ל לימדו אותנו שאותם אנשים זכו במעלה גדולה מאוד. אנשים אלו נתנו את עצמם החיים שלהם ומסרו את חלקם בעולם הזה למען קידוש שמו יתברך, ולכן שכרם רב מאוד. הרמב"ם מדגיש שאף אם במשך חייהם היו אותם אנשים רחוקים משמירת תורה ומצוות ואף דבוקים בחטא, הם יזכו למעלה כה עליונה - עד כדי כך שאין מי שיוכל להגיע למדרגתם ולהיות במחיצתם בעולם הבא.

מכאן הוא עובר לדון בעניינם של אלה שלא עשו כנדרש מהם ועבדו עבודה זרה באונס. אותם אנשים עשו מעשה חמור ביותר, ונכשלו בעברה שהיא מהחמורות ביותר, אולם מכיוון שמעשיהם לא נבעו מתוך רצון חופשי, אלא מחמת אונס, חומרת מעשיהם אינה כה גדולה, אף שבחירתם לא הייתה נכונה. היחס לאנשים אלו יהיה כאל מי שביטל מצוות קידוש השם וחילל את שמו באונס, ואינו קרוב כלל ליחס אל מי שעשה את אותו המעשה במזיד מתוך רצון חופשי.

הרחבות

• מאיפה הכוח למסור את הנפש?

ושאָר בְּנֵי יִשְׂרָאֵל הַנְּהַרְגִים עַל קְדוּשַׁת הַשֵּׁם, הַרְחִמְנוּ יְקָם נְקַמְתָּ דְמֵיהֶם בְּקָרוֹב. לצערנו, במהלך השנים נגזרו גזרות שמד רבות על עם ישראל, ורבים מסרו את נפשם על קידוש השם. רבי אריה לייב צינץ (שהיה אחד מגדולי הדור בפולין לפני כמאתיים שנה) הסביר שאת הגבורה הנצרכת לכך קיבלנו מאברהם אבינו: "עשרה ניסיונות ניסה הקב"ה את אברהם אבינו ועמד בכולם. והניסיון העשירי הוא ניסיון העקידה. והנה כבר צווחו בזה מה זה הניסיון שחושבים לאברהם, הלא כמה וכמה נפשות מישראל אשר הערו (- מסרו בגבורה) נפשם למות עבור קדושת שמו יתברך, וסבלו עניינים אשר אין לשער, ולמה זה נחשב ניסיון לעקידה, וכמה שחטו תינוקות בזמן השמד שלא יטמעו בגויים. אמנם בכל דבר ההתחלה היא העיקר, והמתחיל הוא האב המוריש בכח מדה טובה שבו לבניו (את המידה הטובה) והתולדות הם ענפים מן השורש. אחד היה אברהם אוהבו יתברך, ומזה נקנה לנו כל מדות טובות" [תורת המהרא"ל, אבות ה'ג]. והוסיף לבאר זאת רבי חיים מוולוז'ין: "כי כמה מדות שהצדיק טרח ויגע להשיגם - לבניו אחריו המה כטבע מוטבע, ובקצת יגיעה יגיעו לזה. כמו שנראה בחוש שרבים מעמי ארץ מהיהודים מוסרים את עצמם על קידוש השם. והוא מוטבע בנו מאבינו אברהם שמסר נפשו לאור כשדים על אמונתו. וכן כל העשרה ניסיונות היו להישיר הדרך לפנינו. וכן ההתעוררות לאדם פתאום לילך לארץ הקודש הוא מנסיון 'לך לך'" [רוח חיים (על פרקי אבות), ה', ג].

המין השלישי - במדרגת הנהרגים על קדוש השם והאנוסים באנס השמד.

זכות הנהרגים על קידוש השם

דַע, שְׁכַל מְקוֹם שְׂאֵמְרוּ ז"ל "יִהְיֶה וְאֵל יַעֲבֹר" - אִם נִהְרַג כְּבֵר קִדְּשׁ אֶת הַשֵּׁם. וְאִם הָיָה בְעֵשְׂרָה מִיִּשְׂרָאֵל - קִדְּשׁ אֶת הַשֵּׁם בְּרַבִּים, כְּחֻנְנִיה מִיִּשְׂאֵל וְעֲזָרְיָה, וְדִנְיָאֵל, וְעֵשְׂרָה הַרְוִי מְלָכוֹת, וְשִׁבְעַת בְּנֵי חֲנָה, וְשִׂאָר בְּנֵי יִשְׂרָאֵל הַנְּהַרְגִים עַל קְדוּשַׁת הַשֵּׁם, הַרְחִמְנוּ יְקָם נְקַמְתָּ דְמֵיהֶם בְּקָרוֹב. וְעַדְמָה נֶאֱמָר: "אֶסְפּוּ לִי חֲסִידֵי, כְּרַתִּי בְרִיתִי עֲלֵי זָבַח" (תהלים ג, ה). וְאֶמְרוּ ז"ל: "הַשְּׁבַעְתִּי אֶתְכֶם בְּנוֹת יְרוּשָׁלַיִם וְגו' (שיר השירים ב, ז), 'הַשְּׁבַעְתִּי' - בְּדוֹרוֹת שֶׁל שְׂמֹד, 'בְּצַבָּאוֹת' - שֶׁעָשׂוּ צְבִיוֹנִי וְעֵשִׂיתִי צְבִיוֹנָם, 'אוּ בְּאֵילוֹת הַשָּׂדֶה' - שֶׁהָיוּ שׁוֹפְכִים דָּמָם עָלַי כְּדָם צְבִי וְאֵיל, וְעַלֵּיהֶם הוּא אוֹמֵר: 'כִּי עָלֶיךָ הִרְגָנוּ כָּל הַיּוֹם' (תהלים מז, כג) (שיר השירים רבה ב, א). וְאֵישׁ שֶׁזָּכָהוּ ה' לְעֵלּוֹת בְּמַעְלָה הַעֲלִינָה הַזֹּאת, כְּלוֹמֵר שִׁיְהָרַג עַל קְדוּשַׁת הַשֵּׁם, אֶפְלוּ הָיוּ עוֹנְוֹנָתָיו כְּיָרְבַעַם בֶּן נֶבֶט וְחֲבֵרָיו - הוּא מְנַחֵל לְעוֹלָם הַבָּא, וְאִין לְמַעְלָה הֵימְנוּ, וְאֶפְלוּ לֹא הָיָה תִלְמִיד חָסֵם. וְכֵן אֶמְרוּ ז"ל: "מְקוֹם שֶׁהָרוּגֵי מְלָכוֹת עוֹמְדִין אִין כָּל בְּרִיָּה יְכוּלָה לְעַמֵּד בְּמִחְצָתָן" (פסחים נ ע"א; בבא בתרא י ע"ב). וְהַקְּשׁוּ: "אֵילִימָא ר' עֲקִיבָא וְחֲבֵרָיו - כָּל שֶׁכָּן דְּאִיכָא תוֹרָה וּמַעֲשִׂים טוֹבִים, אֵלָּא הָרוּגֵי לוד".

העובר על שלוש העברות ולא נהרג - לא קידש השם אבל אינו נחשב כעובר עברה

וְאִם לֹא יִהְרַג, וְעָבַר מִפְּנֵי הָאֲנָס וְלֹא נִהְרַג - לֹא הֵטִיב לַעֲשׂוֹת, וְהוּא מְחַלֵּל שֵׁם שְׁמַיִם בְּאֲנָס. אֲמָנָם אֵינוּ חַיִּב עֲנֵשׁ מְכַל שְׁבַעָה עֲנָשִׁים, שֶׁלֹּא מְצִינּוּ בַתּוֹרָה כְּלָה, לֹא בְּקִלּוֹת וְלֹא בְּחִמּוֹרוֹת, מְקוֹם שִׁיְחִיב ה' גְּמוּלָה מְגֻמּוּלִי עֲנֵשׁ לְאָנוּס, אֵלָּא לְעוֹשֵׂה בְּרִצּוֹן, כְּמוֹ שְׂאֵמְרוּ: "וְהִנֵּפֶשׁ אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה בְּיַד רְמָה" וְגו' (במדבר טו, ל), אוֹלָם הָאָנוּס לֹא. כֶּף כְּתוּב בְּכָל הַתְּלֻמוֹד: "אָנוּס דְּאוֹרִיתָא" הוּא, דְּכִתְיִב: 'כִּי כָּאֲשֶׁר יִקּוּם אִישׁ עַל רְעוּהוּ וְרָצַחוּ נֶפֶשׁ' וְגו' (דברים כב, כו) (עיין נדרים כז ע"א ובמקבילות). וְבַהֲרֵבָה מְקוֹמוֹת אֶמְרוּ: "אָנוּס רְחֻמְנָא פְּטָרִיה" (שם). וְלֹא נִקְרָא לֹא פּוֹשַׁע וְלֹא רָשָׁע וְלֹא פְּסוּל לַעֲדוּת, אֵלָּא אִם כֵּן עָשָׂה עֲבֻרוֹת יְפַסֵּל בְּהוֹן לַעֲדוּת, אֵלָּא שֶׁהוּא לֹא קָיָם מְצוֹת קְדוּשַׁת הַשֵּׁם, וְיִקְרָא שְׂמוֹ 'מְחַלֵּל שֵׁם שְׁמַיִם בְּאֲנָס', וְאֵינוּ כְּמוֹ מְחַלֵּל שֵׁם שְׁמַיִם בְּרִצּוֹן בְּשׁוּם פְּנִים.

אל יעבר - לא יעשה את העברה. בעשורה - בפני עשרה. צביוני - רצוני. מנחיל - נוחל, זוכה. מקום - מדרגה. אילימא - אם תאמר. הרוגי לוד - שלא היו מפורסמים בצדקתם, ומסרו את הנפש. שבועה ענשים - ארבע מיתות בית דין, כרת, מיתה בידי שמים ומלקות. גמול - שכר או עונש. דאורייתא - פטורו מופיע בתורה. רחמנא פטריה - ה' פוטרו.

הצלחת אחיקם יחיה בן שרה הי"ו
לעילוי נשמת משולם יהודה בן יעקב דוד ז"ל